

VLADIMIR TREBICI

ION GHINOIU

**DEMOGRAFIE
ȘI
ETNOGRAFIE**

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
București, 1986

CUVÎNT ÎNAINTE

De la început trebuie spus că prezența etnografiei în sintagma „Demografie și etnografie” – care ar putea pe unii să surprindă – este urmarea invitației stăruitoare a demografilor, adresată unor discipline învecinate, de a colabora, într-un autentic spirit interdisciplinar, la cercetarea și explicarea fenomenelor demografice contemporane, a căror complexitate se refuză cunoașterii unei singure științe. Este această solicitare un semn de slăbiciune din partea demografiei? Cîtuși de puțin! Să reamintim că populația a fost dintotdeauna un domeniu de cercetare al mai multor științe, firește, fiecare avînd optica sa, metode și interese proprii. Demografia, stăpîna peste ceea ce astăzi numim populația ca sistem demografic relativ autonom, este prima dintre aceste științe. Cu o metodologie bine pusă la punct, asociindu-și la disciplinele tradiționale – statistica, teoria probabilităților – o serie de științe moderne printre care teoria generală a sistemelor și cibernetica, demografia reușește să descrie cu o exactitate tot mai mare stările populației și fenomenele demografice, într-o strînsă relație, și să pună în evidență trăsăturii? principale ale obiectului său. Știm astăzi mult despre Structurile demografice ale populației, despre fertilitate, despre migrație, despre raporturile dintre ele, într-o optică integratoare. Acesta este de fapt primul pas al unui demers științific privind populația care se cere urmat de alții, pentru simplul motiv că populația, ca sistem, este „intersectată” cu alte sisteme: societatea, economia, mediul înconjurător, habitatul – ca să nu amintim decît cîteva mai importante. Interferențele ce se creează reprezintă în fapt o textură căreia – în limbaj modern – i-am spune o înlănțuire de variabile demografice, sociale, economice, ecologice, culturale și psihologice pu-

tînd fi descifrate numai cu instrumente de mare rafinament, ajutate de luminile teoriei. Un singur exemplu este suficient pentru a ilustra teza mai sus formulată. Fertilitatea populației – problemă fundamentală a demografiei – are o față „văzută” pe care demografia o pune relativ bine în evidență: nivelul și dinamica acesteia, variația ei după caracteristici demografice, sociale, educaționale, raporturile cu structura demografică a populației, cu alte fenomene cum ar fi, de pildă, nupțialitatea sau mortalitatea, locul fertilității în cadrul „ciclului de viață familială”. Dar fertilitatea este determinată de o serie de factori extrademografici, începînd cu cei genetici și mergînd pînă la cei culturali. Există astăzi teorii și modele sociologice, economice, antropologice, psihologice ale fertilității, se operează cu zeci și sute de variabile, într-un impresionant efort de a explica științific acest fenomen complex. Care sînt cauzele fertilității diferențiale ? Cui se datorează scăderea fertilității – ca tendință de lungă durată – în țările dezvoltate? Un model explicativ satisfăcător care să pună în evidență fața „nevăzută” a fertilității ar fi o condiție *sine qua non* pentru elaborarea unui model predictiv care să răspundă la întrebarea tulburătoare: Care va fi evoluția fertilității în deceniile următoare ?

Iată deci probleme a căror simplă menționare arată clar că explicarea lor nu poate fi realizată decît printr-o strînsă conlucrare a mai multor științe. Care este însă locul etnografiei în cadrul unui asemenea demers și care ar putea fi contribuția ei ? Să încercăm, în această succintă introducere, să răspundem la întrebare. Ne interesează bineînțeles populația României, tendințele demografice din țara noastră, așa cum s-au afirmat ele în ultimele decenii, raportul dintre ele și societatea globală aflată – după cum se știe – într-un dinamic proces de schimbare. De multă vreme demografia românească se străduiește să descrie și să explice problemele amintite. S-au făcut pași importanți pe calea cunoașterii, lor, dar drumul este lung și anevoios. S-a amintit textura complicată în care se găsesc variabilele demografice. Este locul să arătăm că ele sînt expresia unor modele culturale, făurite în decurs de secole. Inventarul problemelor fundamentale ale demografiei românești situează pe pri-

mul plan scăderea fertilității, reducerea dimensiunii familiei, nuclearizarea acesteia, scăderea mortalității, schimbarea structurii pe vârste a populației în sensul îmbătrânirii demografice, fluxurile migratorii intense de la sat la oraș, intensificarea urbanizării, procese caracteristice de altfel tuturor țărilor din Europa, în cadrul tranziției demografice. Or, toate aceste tendințe, evidențiate cu tărie în ultimele 3-4 decenii, nu pot fi pe deplin înțelese decât numai dacă orizontul retrospectiv este împins cu decenii și chiar cu secole în urmă. De amintit adevărul elementar că principalele fenomene demografice au un caracter dual: ele sînt biologice și în același timp sociale, că sînt înzestrate cu o remarcabilă inerție, că în componența populației, la fiecare moment dat, coexistă cel puțin o sută de generații apărute în condiții istorice diferite. Familia cu 2-3 copii, a fost precedată de familia cu 4-5 copii, care a dăinuit pînă în urmă cu două generații, mortalitatea, altădată foarte ridicată, a fost considerabil redusă în ultimele decenii. Cum s-au petrecut aceste schimbări? Ce forțe sociale au contribuit ?

Pentru a analiza aspectele demografice contemporane colaborarea sociologiei și economiei este absolut indispensabilă. Dar pentru a explica tendințele de lungă durată, demografia este obligată să se adreseze istoriei, antropologiei fizice și culturale, etnografiei și folcloricilor. Dintr-o asemenea conlucrare s-au născut și s-au dezvoltat demografia istorică, paleodemografia și, mai recent, etnografia demografică. Pentru această ultimă disciplină mai pledează o împrejurare particulară a populației României. La începutul acestui secol populația satelor României reprezenta mai mult de 80% din populația totală; aproximativ aceeași era proporția ei în urmă cu patru decenii (76,6% în 1948), ajungînd să fie în prezent ceva mai puțin de jumătate din populația totală (47,7%, în 1984). Or, modelele culturale ale țărilor, printre care și modelul demografic, au fost diferite de cele ale populației de la orașe. Mai mult, ele se dovedesc a avea o vitalitate neobișnuită, așa cum rezultă din studiile de demografie diferențială. Fertilitatea populației rurale este și astăzi cu 40-50% mai înaltă ca a populației de la orașe, nivelul divorțialității de la sate reprezintă mai puțin de o treime comparativ cu cel urban, vârsta

la căsătorie a celor de la sate este mai redusă decât a celor de la orașe. Puținele studii pe zone geografice sau chiar etnografice pun în evidență deosebiri care țin de așa-numitele submodele culturale sau de ceea ce sociologia modernă designează ca „subculturi”. Este permisă afirmația că asemenea modele și submodele se „transferă” și populației de la orașe, vehiculate de fluxurile intense ale populației de la sate la orașe, se interferează cu cele existente în sînul populației urbane.

Dacă în investigarea satului dintre cele două războaie mondiale sociologia românească s-a văzut obligată – după afirmația unui ilustru reprezentant al acesteia, profesorul H. H. Stahl (1981) – să facă „istorie de-andărate”, ajungînd la „arheologia socială”, tot așa și demografia contemporană este pusă în situația de a „fora” orizonturi istorice succesive, întru mai buna înțelegere a fenomenelor actuale. După demografia istorică, cu un orizont retrospectiv de circa două secole, paleoantropologia și paleodemografia operînd cu milenii, i-a venit rîndul etnografiei. Indiferent: dacă îi spunem „etnografie” sau „etnologie” obiectul cercetării sale este „cultura populară” sub toate aspectele acesteia în devenire istorică (Petrescu, 1981). Desigur, este vorba atît de cultura materială cît și de cea spirituală, aceasta din urmă interesînd demografia în privința modelelor și submodelelor culturale.

Credem că din colaborarea dintre demografie și etnografie va trage foloase și cea de a doua, mai ales prin împrumuturi metodologice. Cîștigul demografiei contemporane este însă absolut cert.

Colaborarea dintre cele două discipline este la începutul ei. Ar fi fost ideal ca ambele să folosească același cadru teritorial: provincia istorică, zona etnografică, „țara” etc., ceea ce este încă imposibil în stadiul actual al informațiilor. Demografia, tributară statisticii populației, este obligată să-și restrîngă optica – obișnuit macrodemografică – la populația urbană și rurală, la județe și, prin resistemalizări, la provincii istorice. De aceea în lucrarea noastră populația și fenomenele demografice vor fi prezentate în această optică, cu referire la populația rurală. Demersul etnografic este diferit – în analiza principalelor evenimente demografice – naștere, căsătorie, moarte – referirile nu se vor face la un cadru te-

ritorial strict delimitat (zonă, județ sau provincie istorică). De aici și o oarecare dificultate de a stabili o legătură mai concretă dintre demografie și etnografie, dintre explicațiile uneia; și celeilalte.

Cu această mărturisire, cartea se vrea doar o „treaptă”, prima a unui lung și anevoios urcuș. Nădăjduim că ideile cuprinse în ea vor trezi interes și că vor ajuta pe toți cei ce se ocupă de populație, la consolidarea și dezvoltarea acestei legături.

Gîndul care i-a călăuzit pe autori a fost acela de a contribui la o mai bună cunoaștere a populației și a fenomenelor demografice contemporane și de perspectivă, atît de necesară practicii sociale.

Politica demografică a partidului și statului nostru, parte integrantă din politica economico-socială, are un caracter complex, cuprinzînd în orbita sa laturile cantitative și calitative ale populației. În centrul ei se situează preocupările pentru creșterea natalității, asigurarea unui spor demografic corespunzător, consolidarea familiei – nucleul de bază al societății – întărirea sănătății întregului popor. Aceasta corespunde intereselor actuale și de perspectivă ale societății noastre socialiste.

La ședința Consiliului Superior Sanitar din 7 martie 1984, tovarășul Nicolae Ceaușescu a spus: „Cea mai înaltă îndatorire patriotică, cetățenească a fiecărei familii este de a avea și a crește copii. Nu se poate concepe o familie fără copii. Constituie cea mai înaltă cinste și cea mai înaltă misiune socială pentru femei aceea de a naște, de a da viață, de a crește copii.”

Modelul cultural românesc, caracterizat printr-un profund atașament față de familie, prin dragoste pentru copii, prin cultivarea virtuților morale care împlinesc personalitatea umană se definește printr-o puternică vitalitate. În ultima analiză, lucrarea noastră, cu argumentele științifice ale demografiei, și etnografiei, pune în evidență importanța acestui model și pledează pentru accentuarea mesajului său umanist și dezvoltarea spiritului de răspundere a fiecărui individ, a fiecărei familii, a întregului popor pentru destinele națiunii noastre.

AUTORII

INTRODUCERE

1. Populația națională și subpopulații

„Condominium”-ul pe care îl administrează demografia și etnografia este o subpopulație decupată din populația României. Ea se definește cu ajutorul a trei caracteristici : habitatul, statutul social și statutul economic. Este vorba de *populația rurală*, avînd drept habitat *satul, țărănimea*, ca statut social și *populația activă din agricultură*, cu îndeletniciri economice ținînd de cultivarea pămîntului, creșterea animalelor, pescuit etc. Cantitativ vorbind, încă cu cîteva decenii în urmă, între cele trei categorii se putea pune semn de egalitate: populația de la sate cuprindea, aproape fără excepție, pe țărani, iar îndeletnicirea acestora era agricultura, în sensul larg al cuvîntului. În prezent, ca urmare a profundelor schimbări politice, sociale, economice care s-au produs în ultimele patru decenii, populația rurală se compune din țărani, dar și din alte categorii sociale (muncitori, intelectuali) avînd ca ocupație – alături de agricultură – industria, transporturile, circulația mărfurilor, ramuri din sectorul terțiar etc. În cadrul habitatului rural, s-a schimbat compoziția socială și economică a populației.

Potrivit specificului său metodologic, demografia are posibilitatea de a descrie și analiza populația de la sate și fenomenele demografice în felul următor: ca populație rurală, la nivelul țării și al unităților teritorial-administrative (județe), iar prin agregare, la nivelul provinciilor istorice, împreună cu fenomene demografice precum: natalitatea și fertilitatea, nupțialitatea și divorțialitatea, mortalitatea. Un asemenea studiu se bazează pe datele

statisticii curente și are ca unitate de timp, în general anul. Recensămintele populației furnizează informații pentru cunoașterea unor structuri demografice și social-economice, cum ar fi: repartiția populației rurale după sex, vîrstă și stare civilă, repartiția ei după nivel de instruire, după ramura economiei naționale (populația activă și inactivă), după profesii, după categoria socială (muncitori, țărani cooperatori, intelectuali, țărani cu gospodărie individuală etc.), populația rurală (ca și cea urbană, desigur) după domiciliul prezent la recensămînt și locul nașterii, premisă importantă pentru cunoașterea migrației. Recensămintele mai furnizează informații cu privire la fertilitate, atît pe generații cît și pe clase de vîrstă, pe mediile urban și rural, după nivelul de instruire al femeilor. Ar mai fi o a treia sursă: anchetele demografice. Acestea sînt relativ rare și nu întotdeauna cu reprezentativitate națională. Din cele mai importante menționăm: studiul longitudinal al fertilității din România din anii 1967–1968, 1974–1975 și 1978 (Mureșan, 1978, 1981). Ancheta din 1978, afiliată la Ancheta mondială a fertilității (O.N.U.) a cuprins 10 141 de persoane pe baza sondajului tipic stratificat dintr-un număr de 450 de localități rurale și 10 urbane. Mai există și alte anchete, cu eșantion redus sau cu caracter local.

Din enumerarea succintă a principalelor surse de informații privind populația rurală și fenomenele demografice ale acesteia rezultă că, în linii generale, restricția cea mai importantă în privința informației este cadrul teritorial: informația disponibilă se prezintă pe județe și care, prin prelucrări succesive, permite agregarea pe mediile urban (municipii și orașe plus comunele suburbane) și rural (comune), precum și pe provincii istorice. O altă formă de agregare este pe grupe de județe, constituite după diferite caracteristici esențiale, întrunite de obicei într-un indice sintetic care ar exprima „nivelul dezvoltării social-economice” al acestora (Trebici și Hristache, 1985). Altfel spus, optica demografică este relativ limitată, datorită particularităților surselor informaționale.

Care sînt obiectivele științifice ale demografiei în legătură cu populația rurală și fenomenele ei demografice?

Să spunem de la început că există un interes științific general pentru analiza populației rurale (ceva mai puțin de jumătate din populația României), a satelor (13 123, în 1984), a categoriei sociale „țărani” (26,8% din populația națională, în 1977), a populației active (ocupate) din agricultură (circa 29% din populația activă – ocupată – a României, în 1984). În afară de aceasta, interesul este concentrat asupra caracterului diferențial al fenomenelor demografice populației rurale.

Aceasta obligă analiza să opereze corelat cu populația națională și cu diferitele subpopulații, într-o optică sistemică.

Populația națională este un sistem, cu toate elementele ce-i sînt caracteristice: stări și fluxuri – intrări și ieșiri –, homeostazie, efecte de feed-back, structuri și interdependențe. Ea este deci un sistem cibernetic: în condițiile regimului demografic primitiv este un sistem cu autoreglare, iar în timpurile moderne, cînd se exercită tot mai puternic controlul societății asupra mortalității și natalității, prin intermediul politicilor sociale și demografice, populația tinde să devină un sistem cibernetic controlat sau cu comandă. Este de presupus că în viitor ea va deveni un sistem optimal.

În aceeași optică sistemică, o populație națională face parte din sisteme supraordonate: populația României este o parte integrantă din sistemul populației Europei, prin intermediul unui subsistem care este populația Europei de est sau est-centrale – problemă insuficient studiată și precizată. În sfîrșit, populația Europei este un subsistem din populația mondială. La fiecare nivel de supraordonare anumite caracteristici și proprietăți devin mai generale, interdependențele și conexiunile inverse nu au forța cu care este înzestrat sistemul demografic național.

La rîndul său, populația națională se compune din o mulțime de subsisteme: populațiile urbană și rurală, populația activă, populația unităților teritorial-administrative etc. Caracteristicile subsistemelor reprezintă un fel de „devieri” de la sistemul național, a căror expresie vizibilă este caracterul diferențial al fenomenelor demografice. Fertilitatea populației rurale este mai înaltă ca a populației urbane, divorțialitatea urbană depășește de cîteva ori pe cea de la sate, tipologia mortalității pe cauze de deces diferă între Banat, Crișana, Maramureș și Do-

brogea. Ideea este veche în demografie, interpretarea sistemică este însă nouă.

În termenii logicii, vom vorbi despre *differentiae specifica* și *genus proximum*. Între subsistemele unei populații naționale și sistemul național diferențele sînt relativ reduse: este permisă folosirea noțiunii de „omogenitate demografică”, simetrică cu cea de „omogenitate națională”, „culturală” etc., problemă bine pusă în evidență de istorici, filologi, filozofi, etnografi și folcloriști. Dacă ne referim la „zone” în interiorul țării, caracteristicile comune sînt incomparabil mai pregnante decît diferențele specifice, ceea ce poate fi ușor demonstrat cu ajutorul metodelor statisticii matematice. La scară internațională noțiunile de „zonă” și „regiune” au o altă semnificație. Vom remarca, de pildă, unele trăsături comune cu Bulgaria și Iugoslavia, în ce privește nivelul și tendințele natalității și mortalității. Altele sînt comune chiar cu întreaga Europă. În primul caz, poate fi vorba de „zone de convergență demografică”, asemănătoare cu cele de „convergență culturală” sau „spații de convergență culturală” (Fochi, 1984). Demografic vorbind, această situație își găsește expresia în noțiuni precum: modelul european al tranziției demografice, tipul de nupțialitate est-european (Hajnal, 1965), tipologia europeană a fertilității (Coaie, 1973), tipologia teritorială O.N.U. În ce privește fenomenele demografice (O.N.U., 1970 b). La scară națională vorbim, de asemenea, de tipologii ale fenomenelor demografice. Esențial, este absolut necesară selectarea variabilelor care stau la baza diferențierilor amintite. Teoriile moderne avansează ideea unui marc; număr de variabile istorice, sociale, economice, geografice și nu în ultimul rînd a unor variabile culturale, psihologice și comportamentale. S-a pus în evidență, de pildă, faptul că în domeniul mortalității infantile – indicator cu o mare putere de caracterizare a gradului de civilizație – mai importante sînt variabilele culturale și educaționale, decît cele economice. Ce să mai vorbim de nupțialitate – fenomen prin excelență social ?

Ca un corolar al celor mai sus arătate demografia – după pilda etnografiei, lingvisticii și folcloristicii – ar trebui să întreprindă studii, comparative internaționale și să, ne dea cel puțin o *analiză a demografiei românești în context european*. Pe de altă parte, ea este datoare să

intensifică studiile *diferențiale*. Acestea din urmă ar trebui să pună bine în evidență caracterul unitar și omogen românesc al fenomenelor demografice, pornind de la ideea „specificului etnic” – dezbătută pe larg, dar contradictoriu în literatura noastră, și continuând cu *diferențele* în funcție de anumite caracteristici.

Constatarea caracterului diferențial al fenomenelor demografice din sînul populației de la sate se cere întregită cu o analiză cauzală. Or, posibilitățile demografiei sînt destul de limitate. Practic, ea poate examina relațiile dintre variabilele demografice, și aceasta o face bine. Important este însă să se pună în evidență influența factorilor sociali, economici, culturali și psihologici, sarcină ce nu poate fi dusă la bun sfîrșit decît cu ajutorul altor discipline.

Astfel, rolul etnografiei devine deosebit de important în acest demers interdisciplinar. „Cultura populară” înseamnă pentru noi cultura creată de țărani români de-a lungul veacurilor și materializată în producții materiale și spirituale (deci inclusiv folclorul). Prin urmare, domeniul comun al demografiei cu etnografia îl reprezintă *satul și țărăniimea*. În afară însă de specificul *metodelor* și *teoriei* care diferențiază cele două discipline, etnografia folosește alte unități *teritoriale* decît demografia și care, în principal, este *zona etnografică*, cu alte limite decît cele impuse de organizarea administrativă a teritoriului.

2. Cadrul teritorial al analizei etnografice

Cadrul teritorial al etnografiei cuprinde mai multe niveluri (Butură, 1977). Pornind de la constatarea că de-a lungul timpului oamenii au transformat peisajul natural într-un *peisaj etnografic* (peisaj cultural sau peisaj umanizat), el distinge *regiunea etnografică*, în care trăiesc mai multe etnii; în patrimoniul etniilor se găsesc *zonele etnografice*. Cultura populară românească este o cultură *carpato-danubiană*; ea face parte din Europa mijlocie. Această precizare este foarte importantă pentru teoria modelelor culturale și a submodelelor, pe care o vom trata ceva mai tîrziu. Și zonele etnografice pot avea, la

rîndul lor, subzone. După același autor, clasificarea este următoarea:

I. Zonele și subzonele din *Transilvania* (24 zone cu 14 subzone) printre care: zona Maramureș, Țara Oașului, Țara Bîrsei, Țara Făgărașului.

II. *Oltenia*, cu 6 zone.

III. *Muntenia*, cu 8 zone.

IV. *Moldova*, cu 9 zone, printre care: Bucovina, Cîmpulung, Suceava, Neamț, Vrancea.

V. *Dobrogea*, cu 2 zone.

După un alt etnograf (Dunăre, 1982 și 1984), „unitatea teritorială etnoculturală este denumită, de obicei, *zonă etnografică*, iar mai rar *țară* (în sens restrîns) sau *vale* (superioară, mijlocie, inferioară). Acestora li se alătură noțiunile supraordonate de *regiune* sau de *țară* în sens larg (provincie istorică, stat), precum și alte subordonate de *subzonă etnografică*, *microzonă* sau *vale*. Fiecare etnie trăiește în cuprinsul mai multor zone etnografice: Concomitent cu o arie geografică relativ stabilă, zona cumulează un fond principal comun relativ constant de elemente tradiționale de civilizație și cultură, reliefînd ponderea anumitor valori dezvoltate într-un context de coeziune, solidaritate, stabilitate și continuitate etnică, etnolingvistică, etnopsihologică, comportamentală etc.” Importantă este precizarea autorului că „...*vatra etnoculturală*... a constituit cea mai solidă unitate antropologică socio-culturală... *Vatra etnoculturală* poate fi comparată mai pe deplin cu un sistem.”

În cadrul zonelor, Dunăre distinge „trilogia” transilvăneană: 1. Curbura Carpatică Sud-Vestică (aproximativ situată în județele Hunedoara, Caraș-Severin, Gorj); 2. Curbura Centrală a Carpaților (județele Brașov, Argeș, Dîmbovița, Buzău, Covasna, Vrancea); 3. Curbura Carpatică Nordică (județele Bistrița-Năsăud, Maramureș, Suceava, Neamț, Harghita, Mureș)¹.

Cît privește Curbura Carpatică Nordică, aceasta cuprinde circa 25 zone și subzone etnografice, regrupate în 7 zone (subzone) reprezentative: a. Țara Oașului, b. Maramureșul istoric, c. Cîmpulung Moldovenesc, d. Țara

¹ Este vorba de părți din județele amintite.

Dornelor, e. Valea Gurghiului, f. Țara Năsăudului, g. Țara Lăpușului.

Personalitatea *populației zonale* – după același autor – constituie o variantă a personalității *regionale*, iar în ultima instanță, *națională*. Această teză are o importanță deosebită pentru demografie în ceea ce privește modelul demografic național și submodelele regionale.

Pentru studierea aspectelor demografice etnografia a constituit o disciplină numită „etnodemografia”, definită ca disciplină care studiază la scară microdemografică unitățile etnice de factură restrânsă ca și grupurile ca părți constitutive ale unei populații statistice nedefinite” (Vulcanescu, 1979). După același autor, obiectul ei ar fi analiza genealogiilor pentru a surprinde „gradul de consanguinitate etnică și alcătuirea microistoriei, pentru a înregistra fecunditatea diferențiată pe sexe și vârste, poziția reproducției lărgite, natalitatea și mortalitatea în grupurile sătești; ea urmărește stabilirea unui model matrimonial statistic care să studieze noi reguli formale privind gradul de rudenie și căsătorie, în contextul unei comunități zonale de tip etnic, omogene sau alogene” (p. 108). Să facem remarcă că acest program este prea ambițios pentru „etnodemografie”, că studiul în această optică pentru populația României lipsesc aproape cu desăvârșire. De altfel, obiectul și tehnicile menționate mai sus aparțin demografiei istorice, în special școlii demografului francez L. Henry și altor specialiști în demografia istorică (Trebici, 1984 c.)

Întrucât demografia este interesată în gradul cel mai înalt de modelul demografic ca model cultural, optica folcloristicii are o însemnătate particulară. Noțiunile cele mai importante sînt cele de „zonă de convergență culturală” și „principiul concentricității”, formulate de învățatul M. Gaster.

Iată ce aflăm despre acestea într-o lucrare a unui eminent folclorist român (Fochi, 1984), plină de sugestii și pentru demografie. Investigînd creația folclorică dintr-o regiune aparte (Carpații nordici, zonă tipică de convergență culturală), autorul, în urma unui studiu istoric, filologic și cultural comparativ, ajunge la constatarea importantă: „Pe această străveche bază a culturii daco-

getice (reprezentată prin costoboci și carpi) s-a creat cultura carpatică, formă tipică de manifestare în câmpul culturii a tuturor popoarelor ce, de-a lungul vremurilor, s-au așezat în zonă și au conviețuit” (p. 12). Spațiul geografic este aproximativ egal cu cel investigat de Dunăre și denumit „Curbura Carpatică Nordică” și în care Fochi găsește o „comunitate culturală într-un spațiu de convergență”. Zona Carpaților Păduroși este – afirmă autorul – „o zonă de convergență culturală, în care rolul unificator, prin excelență, l-a avut așa-numita „cultură vlahă” (p. 46). În zonă, locuită și de ucrainieni, cehi, polonezi, ruși, maghiari și sași, se verifică „principiul concentrității”. Să mai amintim că Fochi examinează și imigrația – pe baza lucrărilor fundamentale ale unor istorici și lingviști ca Meteș, Nistor, Nandriș – al cărei rol a fost atât de important în „unificarea culturală a zonei, conferindu-i o fizionomie proprie foarte marcată, care se definește prin caracterul «carpatic» al întregii zone” (pp. 25–26). Vom adăuga că această idee a „convergenței culturale” este utilă în cel mai înalt grad și demografiei. „Modele demografice” comune au fost puse în evidență de demograful Râmneamțu (1902–1981) pentru Banatul românesc, sîrbesc și cel maghiar. Este, din păcate, singurul studiu de acest gen din demografie.

O altă noțiune fundamentală cu care lucrează etnografia ca și demografia este satul. Această unitate de habitat rural, cu o îndelungată istorie, este supusă, în ultimele decenii, unui rapid și profund proces de transformare. Legea din 1975 privind sistematizarea teritoriului național, a localităților urbane și rurale, în plină desfășurare, a stabilit cadrul general al acestei strategii care-va avea drept efect – printre altele – modernizarea satului românesc. Or, demografia contemporană operează cu satele de astăzi, grupate cel mult după mărimea lor. Pe de altă parte, nu avem suficiente informații despre structura populației pe aceste grupe și, cu atât mai puțin, despre fenomenele demografice aferente lor.

Satul tradițional cu care operează însă etnografia și folcloristica, secundate de geografia istorică a localităților rurale, cunoaște o tipologie ce ar trebui să intereseze în mare măsură pe demograf, problemă amplu examinată în partea a doua, Capitolul V al lucrării noastre.

3. „Convergența” dintre demografie și etnografie

Problemele prezentate succint ar putea sugera o „zonă de convergență” dintre demografie și etnografie. Cum ideea care interesează demografia cu prioritate este cea de „model demografic”, cu variante !!!nale, etnografia poate furniza informații pertinente asupra fenomenelor demografice pe zone etnografice. Desigur, demografia nu le poate folosi ca atare, pentru simplul motiv că ea nu poate adapta informația statistică contemporană la cadrul teritorial al zonelor etnografice decât parțial și indirect. Cele mai importante și rezistente zone etnografice – vetre etnografice – sînt cele situate pe ambele versante ale Carpaților. Ele cuprind circa 600 sate, sînt populate de țărănimea cu gospodării necooperativizate, poartă denumirea de „zona colinar-montană”, cu probleme economice și sociale din cele mai interesante. Cu toate acestea demersul demografic contemporan folosește o grupare specială în care unitatea teritorială de bază rămîne județul (Trebici, 1982).

Să mai adăugăm că pentru definirea modelului demografic național sînt necesare și studii de etnopsihologie care să pună în evidență „specificul național”, „trăsăturile psihologice” ale poporului român. Or, în această privință deosebirile de păreri exprimate de filozofi, psihologi, sociologi, istorici, poeți (V. Pârvan, S. Mehedinți, M. Ralea, C. Rădulescu-Motru, L. Blaga, M. Eliade, M. Vulcănescu, H. H. Stahl) sînt mari.

Idealul demografiei românești contemporane este să aibă, în retrospectivă istorică, informații asupra principalelor fenomene demografice, pe unități teritoriale bine delimitate care să ajute la definirea modelelor sau comportamentelor demografice ale poporului român față de naștere, căsătorie, moarte, imigrație, față de familie, la înțelegerea genezei și evoluției lor, la răspîndirea lor în teritoriu.

Deși colaborarea sistematică dintre demografie și etnografie este de dată recentă, de pe acum rezultatele studiului etnografic al principalelor evenimente demografice – nașterea, căsătoria, moartea – ale satului românesc se dovedesc de importanță majoră pentru demo-

grafia contemporană. Vom evoca câteva din acestea și vom reține sugestiile pentru viitoarele cercetări interdisciplinare.

Pornim de la ideea generală că demografia contemporană este preocupată în cel mai înalt grad să explice modificarea rapidă a comportamentelor demografice ale populației României într-un interval istoric relativ scurt și care își găsesc expresia sintetică în evoluția natalității, mortalității și nupțialității, a schimbării structurii demografice a populației. Care va fi evoluția viitoare a acestor comportamente, mai ales în perspectiva profundelor schimbări pe care le va genera noua revoluție științifică și tehnică, componentă esențială în strategia făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate? Vor înregistra mutații aceste comportamente demografice? În caz afirmativ, să ne întrebăm: Cît de „dezirabile” ar fi ele în raport cu modelele tradiționale?

Constatările și informațiile etnografiei ne pot ajuta în mare măsură să dăm un răspuns la aceste întrebări.

Să începem cu nașterea și, respectiv, cu natalitatea și fertilitatea. În decursul întregii sale istorii, poporul român a avut o atitudine pe care, cu un neologism imperfect, am numi-o natalistă. Cum se va vedea în partea a doua, Capitolul II, obștea sătească exercita o puternică presiune asupra cuplurilor căsătorite în privința nașterilor. Familia cu mulți copii, sănătoși și bine dezvoltați, se bucura de prestigiu social. Nașterile, în afara căsătoriei erau aspru condamnate, ca abateri de la modelul general. Respectul vieții – începînd cu produsul de concepție, reamintind celebrul adagiu din dreptul roman „*infans conceptus pro nato habetur*” – era universal și nu admitea practic nici o excepție. Avortul ca și abandonarea copilului – fenomen foarte rar – erau judecate cu cea mai mare asprime. Este interesant de semnalat că poporul a practicat „planificarea familială” – termen cu o conotație astăzi antinatalistă – și care era favorabil unei natalități ridicate. Această planificare se aplica mai ales în domeniul eşalonării nașterilor. În tradiția poporului român, intervalul genezic era considerat între un an și trei ani, idee cu care este de acord ginecologia modernă. Mai mult, alături de „planificarea familială”, poporul ro-

mân a elaborat o adevărată instituție de sfat premarital, idee care este astăzi de o actualitate deosebită. Practic, toate secvențele din ciclul de viață planificată – noțiune la care sociologia și demografia au ajuns târziu, cu 5-6 decenii în urmă – erau obiectul unor norme sociale prin care obștea sătească își exercita controlul și care, de-a lungul istoriei, a asigurat supraviețuirea nu numai a familiei țărănești, ci și a neamului nostru.

Nucleul de bază al societății – cum se recunoaște astăzi – este familia a cărei întemeiere se realizează prin căsătorie. Și aici, etnografia ne aduce informații dintre cele mai valoroase. Selecția maritală – în care predominau criteriile morale, în sensul cel mai larg al cuvântului – acționa cu mare eficiență. Instituții precum cea masculină și cea feminină – cu diverse denumiri și forme regionale – contribuiau la pregătirea pentru căsătorie și viața de familie. Diferența de vârstă la căsătorie între băieți și fete, de 5–6 ani (astăzi ea este de 3–3,5 ani) este încă o dovadă a grijii acordate căsătoriei și familiei. Este, deci firesc corolarul acestor concepții care este refuzul categoric al divorțului. Demografia contemporană va găsi și explicații pentru caracterul sezonier al nupțialității, fenomen prezent și astăzi.

Atașamentul pentru familie, dragostea și responsabilitatea față de copii, solidaritatea intergenerațională sînt tot atîtea valori supreme pe care le-a cultivat poporul român și care și astăzi sînt trainice, mai ales în lumea satelor.

Pozitive sînt și trăsăturile modelului țărănesc în raport cu evenimentul demografic moartea. În afară de aspectele filozofice, de cel mai mare interes, se rețin informațiile etnografice în legătură cu farmacopeea și medicina populară, asupra cărora se apleacă cu atenție oamnei de știință de astăzi.

Interesant că în concepția poporului român „cumpăna” dintre tinerețe și bătrînețe era vîrsta de 45 ani. La începutul acestui secol, durata medie a vieții era de circa 36 ani, pentru a ajunge astăzi la 70 de ani. În schimb, vîrsta modală de deces („viața normală”) era cuprinsă între 45–50 ani, ceea ce corespunde intuiției populare. Și în privința mortalității, demografia găsește în cercetările etnografice elemente, de mare importanță

cum este sezonalitatea deceselor („la colțul ierbii” și „la căzutul frunzei”).

Reprezentarea timpului – variabilă fundamentală în demografie – are aspecte din cele mai interesante ia poporul român. Noțiuni moderne, precum „ciclul de viață individuală”, lungimea unei generații, observarea longitudinală („spița de neam”) își au drept precursore conceptele de „viață de om”, succesiunea generațiilor în memoria colectivă a obștei sătești, cele de „tînăr” și „bătrîn” și altele.

Informațiile despre sat și locuință, așa cum ni le furnizează etnografia, prezintă nu doar interes istoric. Satul – afirmă istoricii și etnografii – reprezintă cea mai statornică formă de comunitate și locuire a poporului român. Însăși terminologia este preromană. Așa cum se arată în unele studii recente² vatra reprezintă la români un adevărat orizont filozofic, simbol de trăinicie; locuința reprezintă o identitate dintre timp și spațiu. Se explică astfel interesul arhitecților, urbaniștilor, pictorilor și sculptorilor pentru casa de tip țărănesc, în special în ce privește caracteristicile etice și estetice ale acesteia.

Să mai amintim încă de o trăsătură dominantă a spiritualității românești, pusă în evidență de etnografie: solidaritatea cosmică, atașamentul față de natură. În limbaj modern s-ar putea vorbi de raportul dintre om și mediul său înconjurător, care își găsește expresia în așa-numitele „variabile ecologice”, problemă de stringentă actualitate.

Se cere subliniat faptul că psihologia poporului român nu este marcată de misticism, că optimismul și raționalitatea sînt constante definatorii ale structurii psihice a poporului nostru.

Desigur, comportamentele demografice, ca întruchipări ale modelelor culturale tradiționale se modifică – și se vor modifica în viitor – în cadrul procesului general de modernizare a societății noastre. O pledoarie pentru menținerea acestor modele nu ar fi mai întemeiată decît concepțiile sămănătoriste și poporaniste de altă dată. Dar, studierea aprofundată a acestora este o condiție in-

² Ernest Bernea, *Reprezentarea spațiului la poporul român*; Dan Hăulică. *Un arhetip etnografic în variațiuni contemporane: Vatra*, ambele în: *Secolul 20*, nr. 275–276, 1984.

dispensabilă pentru înțelegerea tendințelor demografice-contemporane. Și aceasta nu ar fi singura rațiune. Pentru realizarea unui regim demografic optim – obiectiv esențial al politicii sociale și demografice – cultivarea caracteristicilor pozitive ale modelelor tradiționale, în cadrul unei ample acțiuni educaționale, ar putea avea o contribuție importantă la realizarea acestui obiectiv. Avem în vedere acele valori care au constituit codul etic al poporului român și care i-au asigurat dănuirea în decursul istoriei sale.